

आयको स्वयं घोषणा (VDIS) सम्बन्धमा निजी क्षेत्रको अवधारणा

१. पृष्ठभूमि

नेपाल सरकारले आर्थिक ऐन २०६५ मा व्यवस्था गरी ल्याएको आयको स्वयं घोषणा कार्यक्रम बिगतमा २०५४ र २०५८ मा ल्याइएको आयको स्वयं घोषणाको कार्यक्रम जस्तै रहेको छ । तर बिगतका उक्त कार्यक्रमहरु पूर्ण रुपमा सफल हुन नसकेको बास्तविक तथ्य हुंदा हुदै यस कार्यक्रमले वर्षौं देखि गरेको दायरामा आई कर तिरी रहेका आम नागरिक, व्यवसायी एवं करदाताहरुमा अन्यौलको स्थिति श्रृजना गरेको छ ।

२. आर्थिक ऐन २०६५ ले आयको स्वयं घोषणा सम्बन्धमा गरेको व्यवस्थाहरु :

नेपाल सरकारले आर्थिक ऐन २०६५ मा व्यवस्था गरी ल्याएको आयको स्वयं घोषणा सम्बन्धी दफा ३४ मा रहेको देहायको मुख्य व्यवस्थाहरुमा निजी क्षेत्रको ध्यान आकर्षित भएको छ ।

(क) जुनसुकै आयको श्रोत भए पनि आयकर ऐन २०५८ अनुसार आयकर लाग्ने तथा साविकमा प्रचलित नेपाल कानून बमोजिम आयकर लाग्ने त्यस्तो आयबाट २०६४ साल असार मसान्त सम्ममा सम्पत्ति आर्जन गरी त्यस्तो आयमा लाग्ने कर नतिरेको व्यक्तिले २०६५ साल साउन १ गतेको मूल्यमा १० प्रतिशतले हुने कर स्वयं घोषणाद्वारा २०६५ साल माघ मसान्त भित्र तिरेमा त्यस्तो सम्पत्तिको श्रोत बारे कुनै पनि प्रयोजनको लागि कुनै पनि निकायबाट छानविन गरिने छैन । त्यसरी तिरेको कर अन्तिम कर मानिने छ ।

(ख) आर्थिक ऐन २०६५ को आयको स्वयं घोषणा सम्बन्धी व्यवस्था अनुसार आ. ब. २०६३/६४ सम्मको आय विवरण पेश नगरेका करदाता तथा आंशिक रुपमा कर तिरेका करदाताको आयको हकमा समेत यो व्यवस्था लागू हुनेछ ।

(ग) यसरी तोकीएको म्याद भित्र कर नतिरेमा सम्पत्तिको विवरण लिई सोको श्रोतको समेत छानविन गरी कानून बमोजिम तिर्नु पर्ने कर नतिरी आर्जन गरेको सम्पत्ति जफत गरी लाग्ने कर तथा जरिवाना असुल उपर गरिने छ ।

३. आयकर ऐन २०५८ र त्यस भन्दा अगाडी प्रचलनमा रहेका आयकर ऐनहरु तथा नियमले गरेको व्यवस्थाहरु

३.१ आयकर ऐन २०१९ साल देखि लागू भएको थियो । सो ऐन बमोजिम धेरै जसो करदाताको आय तथा कर निर्धारण न्यायोचित किसिमले व्यवसाय गरिएको बस्तु अनुसारमा प्रतिशतको आधारमा निर्धारण गर्ने गरिन्थ्यो । आयात भएको सामानहरुको हकमा आयात इजाजत मूल्यमा वा भन्सारले कायम गरेको मूल्य र स्थानिय व्यापारको हकमा सरकारले तोकेको दर अनुसार आय कायम गर्ने चलन थियो । उद्योग तथा व्यापारमा नाफा नोक्सान जे भए पनि निश्चित

दरमा आय कायम गर्ने चलन थियो र सो अनुसार कर कार्यालयले गरेको कर निर्धारण अनुसार करदाताले कर तिर्ने गरेका थिए ।

- ३.२ उद्योगमा लगानी गर्दा औद्योगिक व्यवसाय ऐन तथा प्रचलित आयकर ऐन बमोजिम ५ देखि ११ वर्ष सम्म आयकर पूर्ण रुपमा छुट हुने गरेको थियो । घरेलु उद्योग, कृषि आय, निकासी आय, राष्ट्र बैकद्वारा जारी ऋण पत्रमा प्राप्त हुने व्याज आयहरुमा समेत आयकर छुटको सुविधा थियो । लगानीकर्ताले उक्त कारोबारबाट भएको आय आर्जनलाई अर्को काममा लगानी गरी व्यापार उद्योग थप गरी बढे बढाएको तथा अन्य जग्गा जमीन गरगहना आदि खरीद गर्ने काममा पनि प्रयोग गर्ने गरेका थिए ।
- ३.३ उद्योग, फर्म, कम्पनीमा कर लागे पछि व्यक्तिको नाममा छुट्टै गरेको विवरण बुझाउनु पर्ने व्यवस्था थिएन । सो अनुसार व्यक्तिगत रुपमा कुनै पनि लगानीकर्ता, सञ्चालक र शेयरधनीले प्राप्त गरेको प्रतिफलमा कर तिरेको प्रमाण पेश गर्न सम्भव पनि छैन ।
- ३.४ आयकर ऐन २०३१ लागु भएपछि फर्म/कम्पनी उद्योगहरुलाई आयकर दर्ता प्रमाणपत्र लिने व्यवस्था शुरु भयो र सो अनुसार फर्म, कम्पनी, उद्योग, साभेदारी फर्महरुले आयकर दर्ता प्रमाणपत्र कर कार्यालयबाट लिने व्यवस्था भयो । सो व्यवस्थामा पनि उपरोक्त अनुसार प्रतिशतको आधारमा आय कायम गर्ने गरिन्थ्यो । व्यक्तिगत रुपमा कुनै पनि व्यक्तिको स्थायी लेखा नम्बर लिने व्यवस्था थिएन । फर्म, साभेदारी फर्म र घरेलु उद्योग आदिलाई खातापाता राख्ने अनिवार्य व्यवस्था थिएन । तसर्थ कुन व्यक्तिले कुन समयमा सम्पत्ति खरीद गरेको, कति मुल्यमा खरीद गरेको वा प्राप्त गरेको, कुन श्रोतबाट खरीद गरेको वा आर्जन गरेको सोको लेखाजोखा राख्न आवश्यक पनि थिएन ।
- ३.५ आयकर ऐन २०३१ मा २०५० सालमा आठौं संशोधन गरी १ करोड भन्दा बढी कारोबार गर्ने फर्म वा कम्पनी वा उद्योगलाई खातापाता अनुसार लेखा परिक्षण गराइ आय विवरण पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । २०४९ सालमा खातापाता भएकोमा पनि कुनै कारणले तोकेको प्रतिशत भन्दा कम आय भएमा वा नोक्सानी भएमा खातापातालाई अमान्य गरी हचुवा किसिमले आय कायम गरी कर लगाई असुल गर्ने चलन थियो । उपरोक्त कारण अनुसार फर्म, साभेदारी फर्म र कम्पनीहरुमा भएको मुनाफा व्यक्तिको नाममा आएको कारणले व्यक्तिगत रेकर्ड प्रमाणित हुने कुनै प्रमाण उपलब्ध हुन सक्दैन र रेकर्ड पनि राख्ने गरेको छैन ।
- ३.६ करदाता र व्यक्ति फरक रहेका छन् । करदाताले कर भुक्तानी गरेको भए पनि ती व्यक्तिहरु कर कार्यालयमा दर्ता भई विवरण दिनु पर्दैन । आयकर ऐन २०५८ लागु भए पछि केही शीर्षकहरुमा भुक्तानी दिँदाको अवस्थामा अग्रिमकर कट्टी गरी दाखिल भए पछि स्वतः कर निर्धारण भए सरह मानिने र अन्तिम कर मानिने व्यवस्था भएकोले आय विवरण पेश गर्ने चलन छैन । जस्तै बैकको व्याज, लाभांश (नगद वा बोनस शेयर) र घर वहालकर प्राप्त आयमा कट्टी गरिएको अग्रिम करलाई नै अन्तिम कर मानिने व्यवस्था छ । यी शीर्षकहरु

बाहेक अन्य शीर्षकहरुमा भुक्तानी दिंदा अग्रिमकर कट्टी गरी दाखिला गरेको कर रकम अन्तिम कर मान्ने व्यवस्था नभएता पनि त्यस्तो आयहरुमा आय विवरण पेश गर्ने चलन छैन । जस्तै कर योग्य पारिश्रमिक आयमा रोजगारदाताले कर कट्टी गर्ने गरेको छ । यसरी आय विवरण पेश गर्ने चलन पनि नरहेको र व्यक्तिले स्थायी लेखा नम्बर पनि लिनु पर्ने व्यवस्था नभएको अवस्थामा व्यक्तिले व्यक्तिगत आयको प्रमाण पेश गर्न सक्ने वा उपलब्ध गराउन सक्ने अवस्था छैन ।

- ३.७ कतिपय व्यक्तिको चल तथा अचल सम्पत्ति सुन, चाँदी, शेयरको अलावा उद्योग व्यवसाय समेत पैतृक सम्पत्तिको रुपमा हस्तान्तरण भएर आएको छ ।
- ३.८ आयकर ऐन २०३१ मा रु १० लाख सम्म आय हुने करदाताले हिसाब किताब नराखी निश्चित रकममा कर तिरे पुग्ने व्यवस्था भएको र आयकर ऐन २०५८ मा समेत रु. १५ लाख सम्म वार्षिक कारोबार गर्ने करदाताले हिसाब किताब राख्न बाध्य छैनन् । ती करदाताले वार्षिक एक मुष्ट रु. १५००० देखि ५०००० सम्म मात्र कर तिरे पुग्ने व्यवस्था छ । ती करदाताहरुले आयको श्रोत देखाउन कठिन हुन जाने स्वतः देखिन्छ ।
- ३.९ कुनै व्यक्तिले कति कमायो भन्दा पनि कति कारोबार गर्यो भन्ने आधारमा कर लिइन्थ्यो । यस्तोमा आय कति भन्ने कुरा अहिले यकिन गर्ने सकिदैन ।

४. हाल देखिएको व्यवहारिक समस्या तथा अस्पष्टताहरु

- ४.१ आर्थिक ऐन २०६५ मा कर नतिरेको आयमा स्वयं घोषणा गरी १० प्रतिशत कर तिर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको भए पनि आन्तरिक राजश्व विभागबाट जारी गरिएको निर्देशिकामा आय र सम्पत्तिलाई आवद्ध (Link) गरिएको छ । यस्तो सम्पत्तिको हालको बजार मुल्याङ्कनसंग जोडेर आय अनुमान गर्ने व्यवस्था पूर्णतः अव्यवहारिक छ ।
- ४.२ कुनै व्यक्ति विशेषले निजी रुपमा घर जग्गा, सुन चाँदी, गाडीहरुको खरीद बिक्री गरी आय आर्जन गरेमा कर तिर्नु पर्ने प्रावधान २०५८ भन्दा पहिलेको आयकर ऐनले नगरेको हुँदा त्यस किसिमका व्यक्तिहरुलाई प्रमाण जुटाउन कठिन हुने भएकोले करको दायरामा ल्याउन नमिल्ने ।
- ४.३ आयकर ऐन २०५८ तथा त्यस भन्दा पहिले लागू भएका आयकर ऐन तथा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन र भन्सार तथा अन्तःशुल्क ऐन बमोजिम कुनै पनि करदाताले ५ वर्ष भन्दा बढी समय खातापाता राख्नु पर्ने व्यवस्था छैन । त्यसकारण कुनै पनि करदातासंग ५ वर्ष भन्दा अगाडिको कर भुक्तानी गरेको प्रमाण नभएको कारण कर तिरेको प्रमाण पेश गर्न सक्ने अवस्था छैन । त्यस्तो प्रमाण सरकारी निकायबाट समेत सहज किसिमले प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था समेत छैन ।
- ४.४ कुनै करदाताले प्रचलित कानून बमोजिम कर नतिरेमा सम्बन्धित कर कार्यालयले कर तिर्नु पर्ने समय देखि लाग्ने जरिवाना तथा शुल्क असुल उपर गर्न सक्ने भए पनि आयको स्वयं घोषणा सम्बन्धी निर्देशिकामा उल्लेख गरिए

बमोजिम करदाताको सम्पूर्ण सम्पति जफत गर्ने अधिकार कुनै पनि कानूनले कसैलाई पनि दिएको छैन ।

- ४.५ Wealth Declaration को व्यवस्था नभएको अवस्थामा सम्पति हेरी करको कुनै पनि दायित्व सिर्जना गर्न मिल्दैन । निसर्ग गरिएको पुख्र्रौली सम्पतिलाई Change of Asset को रूपमा लिइनु पर्ने र यस किसिमको कारोबारको अभिलेख राख्ने कुनै पनि व्यवस्था नेपालमा नभएको कारण व्यक्तिले सम्पतिको श्रोत देखाउन सक्दैन । यस अवस्थामा व्यक्तिको सम्पतिमा कर लगाउनु हुदैन ।
- ४.६ कुनै पनि व्यक्तिले उद्योग तथा व्यवसाय एवं अन्य क्षेत्रमा लगानी गरी करको दायरमा आई आयकर ऐन बमोजिम आय विवरण बुझाउने गरेको छ भने त्यस किसिमको लगानीलाई VDIS अन्तरगत कर तिर्नु नपर्ने र अन्य कुनै ऐन कानून लगाई आयश्रोत खोजी तथा कारवाही गर्न नहुने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- ४.७ नेपालबाट बर्षेनि रोजगारीको लागि भारत तथा अन्य मुलुकमा जाने व्यक्तिहरुले पठाएको रकम करको दायरामा ल्याउनु हुदैन ।
- ४.८ आन्तरिक राजश्व विभागद्वारा जारी निर्देशिकामा आयको घोषणा गर्ने उद्देश्यको लागी सम्पतिहरु जस्तै, घरजग्गा, शेयर आदीको मूल्याङ्कन गर्दा २०६५ साल साउन १ गतेको बजार मूल्यलाई आधार मानी सम्पतिको मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था अव्यवहारिक भएकोले खरीद मूल्यलाई कायम गरिनु पर्छ ।
- ४.९ कुनै पनि व्यक्तिको निजी सम्पति कर नलाग्ने आयको सम्पति, पुख्र्रौली सम्पति, दाइजो तथा पेवा बकस समेतबाट हुन सक्ने भएकोले यस्तो सम्पति करको दायरामा ल्याउनु हुदैन ।
- ४.१० व्यापार व्यवसाय गर्नेहरुको पूजी भनेकै आफ्नो अलावा वैक वित्तिय संस्थाबाट लिएको कर्जा र उधारोमा ल्याइएको सामानहरुबाट व्यवसाय संचालन गर्दै आईरहेको हुनाले स्टक के कति हो भन्ने कुरा एकिन रुपमा भन्न सक्ने अवस्था नभएकोले स्टकको आधारमा मूल्यांकन गरी VDIS को दायरामा ल्याउनु हुदैन ।

५. आयको स्वयं घोषणाबाट हुन सक्ने असर

नेपालको आर्थिक कारोबार गर्ने परिस्थिति, ऐन, नियम र कानूनको खुकुला प्रावधान तथा व्यवहारले गर्दा देखाउनु पर्ने आय धेरै करदाताले पुर्ण रुपमा नदेखाएको वा आंशिक रुपमा देखाएको हुन सक्ने कुरा नकार्न सकिदैन । तर सम्पतिलाई आधार मानी आयको श्रोत खोज्ने जुन प्रयास गरिएको छ, अहिलेको असहज परिस्थिति एवं राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय मन्दीका कारणले कठिन अवस्थामा गुज्रिरहेको अर्थतन्त्रको पृष्ठभूमिमा समेत सकारात्मक उपलब्धी हुन सक्दैन भन्ने कुरामा दुइ मत हुन सक्दैन ।

यस कार्यक्रमको असर निम्नानुसार देखिन्छ ।

- (क) आयको स्वयं घोषणाको कारणले गर्दा लगानीकर्ताहरू हतोत्साही भई शेयर बजारमा हाल नेप्से सूचकाङ्क ५० प्रतिशत भन्दा तल भरी सकेको र भर्ने क्रम जारी रहेकोले शेयर बजार कुनै पनि बेला क्रयास हुने सम्भावना छ ।
- (ख) नेपालको अहिलेको मुख्य आवश्यकता भने को जसरी हुन्छ, राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रबाट लगानी बढाउन पुंजी आकर्षित गर्ने वातावरण सिर्जना गर्नु रहेको छ । तर यस कार्यक्रमले पुंजी लगानीलाई हतोत्साही पारेको छ ।
- (ग) देशबाट पुंजी पलायन भइरहेको बर्तमान अवस्थामा यस कार्यक्रमले थप पुंजी पलायन हुन सक्ने वातावरणको श्रृजना गरेको छ ।
- (घ) लगानीकर्ताहरूलाई सरकारी पक्षबाट लगानी बृद्धि गर्ने वातावरण श्रृजना गर्दै गए मात्र राजश्वमा बृद्धि हुन जान्छ । तर अहिले यस कार्यक्रमले गर्दा उद्योगी व्यवसायीहरू डर र त्रासको अवस्थामा बस्नु पर्ने अवस्था भई लगानी गर्न निरुत्साही बनाएको छ ।
- (ङ) अन्तराष्ट्रिय स्तरमा देखा परेको मन्दीले गर्दा नेपालको अर्थतन्त्रमा पनि त्यसको असर धमाधम देखापर्न थालेको छ । यसको असरलाई न्युन गर्ने तर्फ सरकार लाग्नु पर्नेमा भन यस किसिमको कार्यक्रम ल्याउदा अर्थतन्त्रमा थप नकारात्मक असर पर्ने निश्चित छ ।

निजी क्षेत्रको अवधारणा

१. माथी उल्लेखित बिषयहरू तथा विभिन्न अवस्थाको कारणले VDIS अन्तरगत कुनै कर नतिर्ने व्यक्तिलाई सरकारले उक्त व्यक्तिको बर्तमान सम्पत्तिको आधारमा कर तिर्न वा कारवाही अगाडी बढाउन सक्ने अवस्था छैन । उक्त व्यक्तिको कर नतिरेको आय यकिन भएपछि मात्र आयको आधारमा कारवाही चलाउन सक्छ, तथा उक्त कर नतिरेको आय उपर लाग्ने कर जरिवाना शुल्क आदिमा मात्र दावी गर्न पाउँछ ।
२. सरकारले घोषणा गरेको आयको स्वयं घोषणा कार्यक्रम समेत कानुन सम्मत छैन । यस कार्यक्रम अन्तर्गत कानुनद्वारा निषेधित तथा गैर कानुनी कारोबार गरेर आर्जन गरेको पैसा पवित्र हुने अवस्था हुनु हुदैन । यस अवस्थाले राजश्व सम्बन्धी कानुनबाट उन्मुक्ति पाइन्छ, होला तर अन्य दायित्वबाट उसले उन्मुक्ति पाउन सक्दैन ।
३. निजी क्षेत्रको उद्देश्य सरकारद्वारा ल्याईएको आयको स्वयं घोषणा कार्यक्रमबाट देशको अर्थतन्त्रको बर्तमान स्थिति, कानुनी संरचना एवं प्रचलित परम्परा, आयको स्वयं घोषणा गर्नलाई अपनाइएको तरिका र विधिहरूको अन्यौलताको कारणहरूले यस कार्यक्रम लागू हुनु पूर्व निजी क्षेत्रसंग सरसल्लाह गरेर मात्र सबैलाई चित्त बुझ्ने गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्छ भन्ने हो ।

४. कर छल्नेहरूलाई कारवाही गर्न प्रचलित ऐन कानूनहरूमा पर्याप्त व्यवस्था भएकोले त्यस्ताहरूलाई प्रचलित ऐन कानून अनुसार कारवाही हुनु पर्छ भन्ने निजी क्षेत्रको धारणा छ ।

निष्कर्ष

उद्योग, व्यापार, व्यवसाय आदिमा जुनसुकै तवरले (शेयर/ऋण/आदि) लगानी गरेको रकमलाई देशको आर्थिक उन्नतिमा लगानी सरह मानी VDIS को लागि श्रोतको खोजी गरिनु हुँदैन भन्ने सम्पूर्ण उद्योगी तथा व्यवसायीको धारणा रहेको छ । सोही कुरालाई माननीय अर्थ मन्त्रीज्यूले समेत बेला बेलामा गरेको दायरामा आएका करदाताहरूलाई VDIS होइन भन्नु भएको छ । तर हाल आएर जुन किसिमले सरकारी निकायले विभिन्न माध्यमबाट लगानी गरेको विवरण संकलन गरेको र अर्थ मन्त्रालयका उच्च पदाधिकारीहरूसंग भएको छलफलबाट समेत लगानी गरेको आय श्रोत समेत सोधपुछ गरी छानविन हुने भनाईबाट यसमा थप आशंका उब्जिएको छ । तसर्थ VDIS लाई व्यवहारिक तवरले लागू गर्न निम्न अनुसारको व्यवस्थाको लागि सादर अनुरोध गर्दछौं :

१. करको दायरामा आई आयकर ऐन बमोजिम हरेक वर्ष आय विवरण बुझाउने क्रममा उद्योगी, व्यवसायी, लगानीकर्ताहरूले गरेको विभिन्न किसिमको लगानीलाई VDIS वा अन्य कुनै ऐन कानून लगाई आयको श्रोतको खोजी तथा कारवाही गर्नु हुँदैन ।
२. सम्पत्तिको आधारमा आयको स्वयं घोषणा गर्न ल्याईएको वर्तमान कार्यक्रम र यस अघि भएको आयकर सम्बन्धी व्यवस्थाको कारणले गर्दा वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा लागू गर्न सम्भव पनि छैन तथा पूर्णरूपमा लागू समेत हुन सक्दैन ।
३. माथि उल्लेखित कुराहरू, हाल प्रचलित विभिन्न ऐन कानूनका प्रावधानहरू र आयकर ऐनमा भएका व्यवस्थाहरू समेतलाई दृष्टिगत गर्दा अहिले यसलाई कार्यान्वयन गर्न कठिन हुने हुनाले यस कार्यक्रमलाई हाल स्थगित गरी निजी क्षेत्रसंग सरसल्लाह गरी यसका सबै कानूनी एवं व्यवहारिक पक्षको स्पष्टता एवं परिमार्जन स्पष्ट भए पछि मात्र लागू गर्नु पर्ने ।
४. उपरोक्त व्यवस्था सम्बन्धमा नेपाल सरकारका माननीय अर्थमन्त्री, अर्थ मन्त्रालयका उच्च पदस्थ अधिकारी लगायत राजश्व परामर्श समितिका सम्पूर्ण सदस्य तथा निजी क्षेत्रको प्रतिनिधिहरूको सहभागितामा तुरुन्त बृहद छलफल गरिनु पर्ने ।
५. नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बार्षिक बजेटमा उल्लेख गरिएको सम्पत्ति कर ऐन २०४७ लाई सुधार गर्ने अवधारणा सम्बन्धमा उक्त मस्यौदालाई राजश्व परामर्श समिति मार्फत व्यापक छलफल गरिसकेपछि मात्र अन्तिम रूप दिइयोस र सम्पत्तिको स्वेच्छक घोषणा गर्ने मौका प्रदान गरी मात्र VDIS जस्ता कार्यक्रम ल्याउंदा अझ व्यवहारिक तथा प्रभावकारी हुने छ ।